

I

marksizam, revolucija i racionalnost

viljem šou

Šta pobuduje proletariat da se lati izvođenja socijalističke revolucije? Najcelestiji, marksistički odgovor na ovo pitanje zasniva se na istorijsko-materijalističkom viđenju istorije povezanim sa detaljnom analizom prirode i evolutivne trajektorije kapitalističkog načina proizvodnje: Kraći odgovor je najjednostavnije upravo u interesu radničke klase je da okonča vladavinu kapitala. Kako kapitalizam sazreva, smatrao je Marx, njegove unutrašnje ekonomski teškoće se pojačavaju, te postaje očigledno da je sistem sve više i više disfunkcionalan. Dobrobit široke mase stanovništva i nadalje je žrtvovana, sve manje i manje istorijski opravdano, u korist sve užeg broja industrijskih magnata. Kapitalistički sistem nije u stanju da zadovolji interese većine društva na način na koji proizvodna sposobnost koju je razvio to omogućava. Pošto sistem ne može da reši sopstvene probleme i kako kapitalistička klasa nema interes da menja postojeće temeljno ustrojstvo, obična racionalnost vodi radničku klasu ka osvajanju političke vlasti, u cilju sopstvene emancipacije, preoblikovanjem društveno-ekonomskih organizacija proizvodnje.

Marx tvrdi da je socijalizam neizbežan, ne zato što je to predodredila ma koja teorija, nego zato što će masa građana uskoro preostati da tolerira rastuću tegobnost društvenog poretku. Socijalistička revolucija bi upravo bila »eksproprijacija nekolicine uzurpatora od strane mase naroda« (Marx 1970: 764), neposredan rezultat »samosvesti, nezavisnog pokreta ogromne većine, u interesu ogromne većine« (Markx i Engels, tom 6: 495; upor. Marx 1972: 315). Vlastiti interes radničke klase (koji je u ovom slučaju podudaran interesima široke većine stanovništva), a ne neki njen altruijam, je ono što dovodi od izbijanja revolucije. Materijalni uslovi – mučna sadašnja sudbina radničke klase i istorijska vizija humanijskog društvenog porekla – podstiču je na delovanje i jamče njenu konačnu pobedu. Racionalnost u ostvarivanju sopstvenog interesa ubrzava streljenje proletarijata ka socijalizmu.

Marxovo objašnjenje socijalističke revolucije kao prirodnih rezultat radničko-racionalne težnje za ostvarivanjem sopstvenih interesova, uspešno se uklapa u njegovo materijalističko viđenje istorije, ali je racionalnost revolucionarnog delovanja proletarijata, čak i uz prihvatanje činjenica na način kako ih je Marx predočavao, osporena od strana Mancura Olsona (1965), i kasnije, od Alena Buchanana. Buchanan upućuje opomenu u ovom pravcu:

Čak i da je revolucija u najboljem interesu proletarijata, pa čak i da je svaki pripadnik proletarijata shvata kao takvu, sve dok njegovi pripadnici deluju racionalno, ova klasa neće ostvariti zajednički planiranu revolucionarnu akciju.

Zajednički planirana revolucionarna akcija je javno dobro za proletariat kao grupu. Ipak svaki proleter, bez obzira da li teži da maksimizira svoje sopstvene interese ili one klase, kojoj pripada, uzdržće se od revolucionarne akcije... Poenta nije u tome da je nedelovanje komatibilno racionalnosti. Racionalnost zahteva nedelovanje (1979: 63, 65 – 6)

Teško je ići dalje u radikalnosti, ove teze. Marxovi kritičari već dugo dokazuju da socijalizam ne ide stvarno u prilog radničkoj klasi, ili čak i da je suprotno tačno. Uslovi kapitalističkog društva (ideološko mistifikovanje i njemu slično) će sprečiti radnike da procene gde leže njihovi pravi interesi. Postoji, takođe, i stara optužba da Marx ne može da objasni privrženosti onih koji nisu radnici – kao što je to slučaj sa njim i Engelsom – cilju proletarijata. Olson-Buchananova teza, međutim, predstavlja znatno temeljniji prigovor: racionalni proleteri neće se priključiti revoluciji, čak iako znaju da je socijalizam u njihovom interesu, jer su svesni da će njegove prednosti za njih biti premašene troškovima njihovog pridruživanja.

Odeljak I ovog eseja otkriva način razmišljanja koje podupire njihovu tvrdnju, a naredna dva odeljka je pobijaju, odeljak II u pogledu aktera koji maksimiziraju korist, a odeljak III u odnosu na proletere svesne svog interesa. Završni odeljak produžava raspravu o revolucioni i racionalnosti i elaborira osnovne probleme revolucionarne motivacije, upoređujući položaj kapitalističke klase i položaj proletarijata.

Dokaz protiv racionalnosti revolucije jeste varijacija poznatog problema »slobodnog strelca« za javnim dobrima. Najizrazitije crte javnog doba su nedeljivost (ili zajedništvo pri pribavljanju) i neisključivost. Ako je javno dobro učinjeno dostupnim za neke pripadnike date grupe, ono je više ili manje automatski dostupno svakom drugom pripadniku te grupe. Čist vazduh, policijska zaštita, javni parkovi, čuvanje energije i kontrola stanovništva su standardni primeri. Nacionalna odbrana je javno dobro neodeljivo od čitavog društva, ali postoje različite vrste i stepeni javnosti dobra, zavisno od veličine i prirode relevantne javnosti i stepena nedeljivosti i neisključivosti dobra o kome je reč.

Dostupnost ovakvih dobara, ipak, obično ne zahteva da celokupna relevantna javnost doprinese njihovoj Proizvodnji. Povezane sa ovom činjenicom, nedeljivost i neisključivost javnog dobra, povlače sobom da korist od njega uživaju i oni pripadnici grupe koji nisu učestvovali u troškovima proizvodnje datog dobra. Kad god delovanje pojedinih, ali ne svih, pripadnika grupe zadovoljava proizvodnju nekog javnog dobra, javlja se problem »slobodnih strelaca«. Kako Rawls tvrdi:

Kada je javnost široka i uključuje mnoge pojedinaca, postoji iskušenje za svakog pojedinca, da pokuša da izbegne davanje svakog udelu, jer, bilo šta da pojedinac uradi, njegova delatnost neće značajno uticati na proizvedenu količinu. On smatra kolektivnu rađnju drugih kao već na ovaj ili onaj način datu. Ako je javno dobro proizvedeno pojedinac će ga uživati u neumanjenom obimu i pored toga što nije dao svoj doprinos njegovom nastajanju. U slučaju da dobro nije proizvedeno, njegovo delovanje i onako ne bi moglo da promeni situaciju. (1971: 267)

Ako se drugi u zajednici uzdrže od zagadivanja vazduha neloznjem peći, svi će biti podjednako u dobitku, jer će vazduh koji uđišu biti čistiji nezavisno od toga da li sam lično učestvovao ili nišam. S obzirom, da to što lično ložim ili ne ložim, ima skoro zanemarljiv uticaj na kvalitet životne sredine, ja će se prema proizvodnji čistog vazduha odnositi kao da je potpuno nezavisna od mojeg delovanja. U skladu sa tim, iako vrednost čistog vazduha za mene premaša trošak koji bi povlačilo moje učešće, racionalnost vlastitog interesa zahteva da se ne pridružim kolektivnom naporu. Pošto saradivanje u uzdržavanju od loženja jeste trošak za mene, relevantna matrica odlučivanja izgleda ovako:

Drugi

	Sarađuju	Ne sarađuju (lože)
Sarađujem	Čist vazduh	vazduh ostaje zagaden
Ja	2 Trošak za mene	4 Trošak za mene Vazduh ostaje zagaden
Ne sarađujem	Čist vazduh (ložim)	3 Nemam trošak Nemam trošak

Redosled mojih preferenci označen je rednim brojevima od 1 do 4. Racionalno je za mene da odbijem da sarađujem, jer, bez obzira što će drugi da rade, prethodno će me dovesti u najpovoljniji položaj: ako se oni uzdrže od loženja, dobijam dobro bez ulaganja (1); ako oni to ne urade, onda ni moj napor neće biti vraćen (3). Istovetno zaključivanje prenosi se na slučaj revolucionarnog delovanja. Revolucija je javno dobro za proletere slične meni, ali doprinos njoj je trošak. Nekooperativan stav maksimizira moju očekivanu korist. To je racionalna i strategijski dominantna politika. Kao što Mancur Olson tvrdi: »Ne postoji ni jedan od individualnih ekonomskih podsticaja klasnom delovanju« (1965: 108).

Allen Buchanan podržava ovakvo zaključivanje i proširuje ga tvrdeći (1979: 65; upor. Olson: 64) da se problem »slobodnog strelca« javlja ne samo za racionalne egoiste, nego, takođe, za maksimizatore ukupne koristi (ili, u marksističkom slučaju, ukupne klasne koristi). Maksimizatori pojedinačne koristi će zaključiti, da nezavisno od toga što čine, ili će drugi dovoljno doprineti revolucioni, ili to neće učiniti. U prvom slučaju ne samo da je lični napor izlišan, nego istovremeno umanjuje ukupnu grupnu korist. U drugom slučaju, lični napor bi bio uzaludan i, ponovno, grupna korist umanjena. U pogledu mogućeg revolucionarnog delovanja, Buchanan dokazuje da racionalnost zahteva da se pojedinac uzdrži od pristupanja kolektivnom naporu, bilo da teži da maksimizira sopstvenu korist.

vene interes, ili interes svoje klase. Marxova teorija, da elementarna racionalnost povezana sa tačnom procenom radničkih interesa, radnike vodi ka pobuni, je pogrešna.

Do sada je nesavladiva prepreka za Marxa bila predstavljena kao problem »slobodnog strelca«, ali ovaj naziv delimično zavodi na stranputicu. Jer ključni problem nije da li će biti »slobodnih strelaca« tokom revolucije, već »da se klasno orientisana revolucionarna akcija neće ni dogoditi ako pojedinci, koji čine klasu deluju racionalno« (Olson: 105). U institucionalizovanom poretku, postojanje »slobodnih strelaca« može često biti zanemarivo, a određeni stepen nesaradivanja, jednostavno, tolerisan, ali se parazitizam može obeshrabrivati ili podsticajima i novčanim potporama u cilju saradnje, ili pak, kaznama zbog nesaradivanja. Problem »slobodnih strelaca« nije u tome šta činiti sa njima, nego da će zaključivanje vrste »slobodni strelac« osjetiti voljnu proizvodnju javnih dobara. Stoga je, u odnosu na Marsovku teoriju revolucije, Olson – Buchananova teza da ako su radnici racionalni, onda neće biti ni jednog »slobodnog strelca«, jer neće ni biti kolektivne, revolucionarne akcije, u prvom redu.

II MORALNOST I MAKSIMIZACIJA KORISTI

U ovom odeljku izlažem tezu da su oni koji teže da maksimiziraju sveopštu korist (ili sveopštu klasnu korist, što je neposredni predmet ovog teksta) u istovetnoj situaciji kao i racionalni egoist. U slučaju da je valjan, Buchananov zaključak bi izuzetno osnažio argument protiv racionalnosti revolucionarnog delovanja. Ali, kao što ću dokazati, njegov stav je neodrživ.

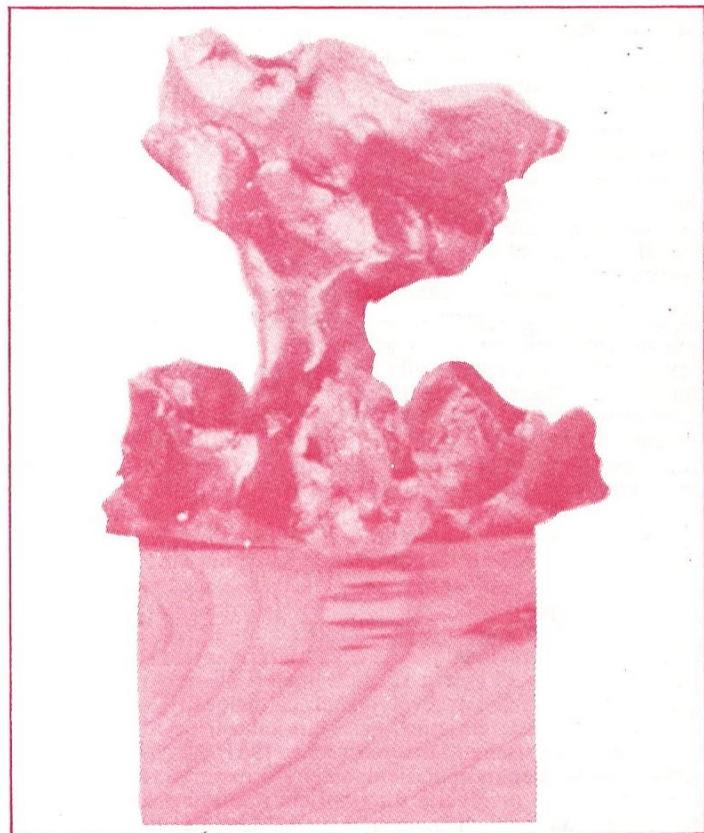
Možemo prepostaviti, da je naš maksimizator koristi tako motivisan moralnim razlozima. Ako deluje na temelju moralnog uverenja, to će biti ili zato što je ubedeni utilitarista, ili zato što princip koristi slovi velikom snagom u njegovom deontološkom sistemu. U drugom slučaju, postoji valjan razlog za predpostavku da akter neće izabrati poziciju uestezanja zbog drugih zahteva ko52,6.7Strang 1968, čestitosti, na primer, ili univerzalnosti – koji mogu značajno uticati na njegovo mišljenje uporedno sa njegovom opredeljenošću za korisnost. Specificiranje tačne prirode i širine ovih drugih moralnih pravila nije jednostavan zadatak (Simmons 1979; Stranog 1968) te zapostavljam problem da li plauzibilni moralni zakon mora da uključi neutilitarne principe. Ali izgleda jasno, iz uvida koji dozvoljavaju deontološka načela, da će oni koji usvoje zaključivanje tipa »slobodni strelac«, izuzetno često, sužavati sopstvenu moralnu odgovornost.

Ako drugi saraduju u održavanju čistoće vazduha uzdržavajući se od loženja svojih peći, imaju koristi od njih iako ložim sopstvenu, dok ću istovremeno uživati koristi od čistije životne sredine koju su oni omogućili. Ja ne mogu da popštim svoje delovanje; u stvari lično sam da niko ne loži, a ne da svi lože. Možemo se zato pozvati na niz sličnih moralnih razmišljanja, jer izgleda, da oni podržavaju naš intuitivni sud da – »slobodni strelac« ne deluje ispravno. Predpostavimo, tako, da meni nije poznato da li će drugi saradivati u proizvodnji nekog javnog dobra, ili čak da znam da to neće učiniti. Mogu, još više, da budem prinuden, brojnim principima običajnog morala, da dam lični ideo time što neću pridružiti svoje prazne konzerve piva onima koji su već razbacane po javnom parku, ili tako što ću prikupiti svoje konzerve, i boce, mada će takvo lično delovanje imati zanemarljiv rezultat. Možda ne bi ni bila potrebna tolika žrtva kada bi svi saradivali, ali se mogu, takođe, osećati obaveznim da napravim neki javni pokušaj kao znak sopstvene spremnosti na saradnju, ohrabrujući time druge da učine slično.

Da deontološki principi mogu osigurati politiku saradnje ne iznenaduje, ali se može postaviti pitanje. Da li je slučaj obrnut ako je naš akter motivisan jedino maksimiziranjem ukupne koristi? Da li bi iracionalno za utilitaristu da saraduje? Odgovor je ne, ne nužno jer maksimizator ukupne koristi mora da razmotri kakav će uticaj njegovo delovanje ili nedelovanje imati na druge. Buchanan predočava da je ovaj uticaj relevantan samo ako se odvija na razini »praga« koji mora biti preden da bi javno dobro bilo proizvedeno, ili revolucija izvedena (1979: 65n). No, iz ugla posmatranja nekog utilitariste, situacija je znatno složenija, od ovde predstavljene, a njegovo zaključivanje, stoga, znatno suptilnije.

Prvo, sredina odlučivanja nije merljiva; izbori jednog aktera utičaće na izbore i ponašanja drugih, i utilitarista mora da to ima u vidu. Sa jedne strane, korist, od toga što će javno saradivati, u cilju potpomaganja nastanka dobra, o kojem se radi, vrlo je verovatno da će premašiti štetu, koju bi pri tom imao jer će dati primer i pokrenuti druge da saraduju; S druge strane, njegov neuspešni pokušaj saradnje može imati ekstenzivne negativne posledice, posebno, ako je ranije podržavao proizvodnju upravo tog javnog dobara. Drugo, čak i da nije verovatno da bi doprinos našeg utilitariste bio toliko važan da bez njega javno dobro ne bi ni bilo ostvareno, doprinos, ipak može biti radnja od najveće očekivane koristi. Mala verovatnoća zadobijanja izuzetno velike dobiti – budući da je doprinos »pragu« – može biti najbolja raspoloživa opcija za utilitaristu (Parfit 1981). Treće, u slučaju da njegovo delovanje i ne bude odlu-

čujuće za »prag« proizvodnje javnog dobra, on ne mora da ostane bez dobiti. Doprinos svakoga nije, ni površno neprimetan. Ako je tako, kao što Brian Barry tvrdi, kako je onda uopšte moguće da se svi doprinosi sabiraju u nečemu? Moje uzdržavanje da ložim pomaze očuvanju kvaliteta vazduha, dok to što ložim pridaje merljivo, mada sasvim neznačno, ukupnom zagadivanju vazduha. Javna dobra su sasvim izuzetno svaci i ničiji posao, tako da se nikakva korist ne stiče ma kojim naporom ako on ne doseže predstavljeni »prag« (npr. pobedu revolucije); ali nije ni izvesno da je svaki doprinos, s druge strane »praga« uzaludan. Četvrto, a povezano sa prethodnim, neznačni doprinos, posebno tamo gde pogoda mnogo drugih, može biti najviše u šta se utilitarista uzda kao u svoj doprinos opštem blagostanju. To što ložim ili pravim smeće, ili se uzdržavam od toga, utiče na blagostanje svake osobe neznačno, ali i tako neznačno utiče na blagostanje brojnih strana, i zato, ih utilitarista ne može zanemariti. Konačno, mogu postojati dobri utilitarni razlozi da se javno podržavaju, lično internalizuju, i kod drugih norme koje usmeravaju pojedince da saraduju u proizvodnji javnih dobara bez zasnivanja te saradnje na neposrednom pozivanju na korist.

Da bi produbili ove momente otpočinimo primerom. Predpostavimo da je formiranje sindikata u nekoj fabričkoj javnoj dobi, i izložimo situaciju na našoj predašnjoj matrici odlučivanja. Sindikalno predstavljanje neće samo maksimizirati ukupno blagostanje, ono je *ex hypothesis* u interesu svakog pojedinca. Svako će preferirati sindikalizaciju neorganizovanosti, a troškovi udrživanja za svakog pojedinca biće premašeni prednostima sindikalizovane fabrike. Jedino je nužno da se 75 procenata radne snage priključi da bi ove dobiti pripale svima. Sve dok ne dode dan za koji su radnici obavešteni da je odabran za stupanje u sindikat i plaćanje članarine, naš utilitarista će očigledno podržavati pristupanje sindikatu. Kada bude razgovarao sa prijateljima isticaće prednosti sindikalnog predstavljanja, možda će nagovarati neke od svojih najkonzervativnijih kolega da se priključe ili će čak lepiti plakate i deliti sindikalnu literaturu. Stigao je i dan pristupanja. Ako smatra da nije izvesno da će se pridružiti dovoljan broj, naš utilitarista će potpisati, objaviti svoj čin, i baciti se u poslednjem trenutku na vrbovanje. Ako bude mislio da će se isuviše mali broj drugova priključiti, i tada će pristupiti, ali pripremivši se da izvojuje bitku u nekoj budućoj prilici. On neće razbiti iluzije drugima propuštajući da u ovom, najvažnijem trenutku, podrži cilj kojem je prisegao. On će jedino razmotriti napuštanje sindikata ako je potpuno siguran da je nemoguće da 75 procenata radne snage uopšte bude ubedeno da se učlaní.

Cak i u takvoj situaciji, uprkos, sveobuhvatnoj koristi od utilitaristinog odricanja od cilja radi umanjuvanja gubitaka sindikata, takvo njegovo ponašanje je veoma teško očekivati. Usled jednog razloga ovakav oblik ponašanja je teško psihološki izdrživ. Delova-

nje suprotno vlastitim, javno iznetim ciljevima i opredeljenjima – a naš utilitaristi i nadalje sindikalizaciju smatra ispravnom – može prouzrokovati kognitivnu disonancu. To, takođe, umanjuje vlastitu pouzdanost u očima drugih ljudi. Naravno, može se dokazati da dosledni akt prosudivanja ne bi doveo utilitaristu u problematičnu situaciju, jer njegov vrhovni princip ne bi bio doveden u sumnju, a ni društvo filozofa ga zbog toga ne bi smatralo neiskrenim. No, njegovo radno mesto teško da bi moglo da bude takvo društvo te on, usled razloga koje ćemo kasnije izložiti, psihološki neće smatrati lakin da raskrsti sa svojim opredeljenjem za sindikat.

Ako s druge strane, utilitarista vidi da će sindikat postići neospornu pobedu, ova poslednja vrsta zaključaka, takođe mu daje osnovu da ne napusti brod koji plove punim jedrima. Dugoročna procena koristi može, isto, uputiti na zaključak da to što je sindikat zadobio minimalno članstvo neophodno za predstavljanje, a ne više od tog broja, nije optimalni ishod. Razmišljanja o budućoj solidarnosti i snazi za pregovaračkim stolom mogu voditi maksimizatora koristi da doprinese cilju, čak i kada je sa stanovišta početne pobjede ovaj doprinos izlišan. Slično razmišljanje može voditi maksimizatora klasne koristi da se priključi već dovoljno brojnoj grupi koja juriša na Zimski dvorac. Ovim se ne potvrđuje ukupna (klasna) korist nije, u krajnjoj liniji, funkcija sabranih individualnih koristi, već više da mora da postoji znatno složenija povezanost, između njih dve, nego što proističe iz Olson-Buchananove tvrdnje. Doprinos kolektivnom cilju može doneti koristi čak i kada je »prag« već prekoračen.

Pravac delovanja, kako savetuje utilitarizam u ma kojoj datoj okolnosti, zavisi od posebnih posledica suparničkih pravaca delovanja. Raspravljujući o ponašanju »maksimalizacije koristi«, u mogućem revolucionarnom kontekstu, dužni smo da transcediramo veštacke granice matrice jer, je očito, da revolucija nije događaj koji se postiže jednim metkom, ili igra na sve ili ništa. Visoka je verovatnoća da ni slučajni uspeh niti, pak, neuspeh nije unapred osiguran. Oni koji su posvećeni njenom triumfu na utilitarističkim osnovama učinice ono što mogu da bi pružili podršku; kakav će tačan oblik zadobiti – pisanje pisma sa antikapitalističkom sadržinom nekom listu, raspravljanje o socijalističkim idejama u krugu prijatelja, ili pristupanje snagama gerile – zavisi od praktične situacije i utilitaristine procene značaja dobra u pitanju i verovatnoće njegovog postizanja. Čak iako utilitarista razumno može očekivati jedino skromni rezultat za sebe – radeći da revolucija postane nešto verovatnija, ubrzavajući je sasvim malo, ili umanjujući veoma neznatno njene porodajne bobove – podrška revolucionarnom cilju može mu doneti više očekivanje koristi od ma kog alternativnog pravca delovanja koji je njemu dostupan. Mali doprinos opštem boljitetu može biti najveće dobro za koje pojedini utilitarista veruje da je u stanju da napravi.

Kada je revolucionarni uspeh neizvestan, kao što je čest slučaj utilitaristiće izdržati nekakve muke boreći se za njega, ali oni, isto tako, imaju razloga da podnose i poraze i pobjede, kao što smo videli na primeru sindikata. Za maksimiziranje koristi, biće dobro na primer, podsticati osećanja koja su podloga pozivu na revolucionarnu promenu, jer takva osećanja mogu dovesti do pozitivnih posledica na drugim planovima. Takođe, maksimiziranje koristi vodeće podržavanju onih društvenih osećanja koja usmeravaju ljudе na međusobnu saradnju, kako primećuje Rolf Sartorius:

Utilitaristi koji deluju racionalno... će biti voljni da podržavaju društvene norme koje im obezbeduju individualne podsticaje za učešće u snošenju troškova opskrbljivanja javnim dobrima; normi učvršćenih društvenih sankcijama dovoljne snage tako da većina pojedinaca ne bi smatrala delovanje »slobodnog strelnca« kao najpovoljnije za maksimiziranje koristi (1975:77).

Utilitaristi bi želeli da kod sebe i drugih razvijaju osećanja, uverenja, instinkte koji bi ih učinili spremnijim za participaciju u proizvodnji javnih dobara i u onim okolnostima u kojima neposredno individualno računanje sa korisiku možda ne bi jemčilo takvu saradnju. (Ako utilitarist bira indirektnu teoriju prava, na primer, neku verziju utilitarizma kao pravnog načela, onda će ovaj momenat biti još značajniji.) Ovo objašnjava zašto su fabrički propagatori neće biti u stanju da se spremno odrekne svoje privrženosti sindikatu, i onda kada su izgledi za pobedu mršavi. Mogu se, mada pričinjeno rđavo, pretpostaviti hipotetičke situacije, u kojima će uprkos svemu prethodnom, težina utilitarnih razmišljanja biti suprotstavljenia učešću u revolucionarnom procesu, ali to ne postavlja nikakav problem. Suština je, ne u tome da li će se utilitaristi priključiti kolektivnim naporima, u svakoj situaciji ma kakva ona bila, već, narušenje, da je utilitarizam daleko od toga da osućeće saradnju u proizvodnji javnih dobara.

Zato, moralni akteri, bili utilitaristi ili ne, neće, po pravilu, pokušati da budu »slobodni strelnici«. Politika nesaradivanja neće biti za njih strategijski dominantna. Jedan takav akter mogao bi da smatra racionalnim da saraduje u revolucionarnom delovanju jer je racionalno slediti sopstvene moralne principe i onda kada su u suprotnosti sa vlastitim interesom. Moralno ponašanje, možda jeste

ili možda nije u nečijem ličnom interesu, ali zbog toga ništa manje, pri postojećim željama i osećanjima aktera, može da bude potpuno racionalno ponašanje.

III ZATVORENICI I PROLETERI

Do sada sam dokazao da saradnja u revolucionarnom delovanju ne mora da bude iracionalna za maksimizatora ukupne klasne koristi ili za moralnog aktera neutilitarnog opredeljenja. Primedba o javnim dobrima, Markssovoj teoriji revolucionarne motivacije, nije osporena još samo za slučaj proletera koji racionalno streme isključivo vlastitim interesima. Ova primedba se može jednostavno prenebreći i priznati da će pojedini pripadnici radničke klase biti motivisani da se priključe revoluciji samo ukoliko su pod pretežnim uplivom moralnih obzira. No, očito je da će marksistička pozicija biti snažnija, u meri u kojoj postavlja manje krute hipoteze o proleterskoj motivaciji. Ne predpostavljam ni da je Marks smatrao radnike racionalnim egoistima; ni jedna činjenica ne upućuje da je smatrao da ih pokreće jedino sebični obziri, niti da su savršeno racionalni u ostvarivanju svojih interesa. Teorijska plauzbilnost i praktična izvodljivost proleterske revolucije se, ipak, pojačava ukoliko se može pokazati da će se proletari svesni sopstvenog interesa priključiti kolektivnom cilju (podsetimo se da se predpostavlja da je revolucija, a i da je poznato da jeste, povoljna za radničku klasu, i pojedinačno i kolektivno). Može li se to dokazati?

Proleterski položaj, kako ga opisuju Olson i Buchanan, jeste primer za ono što A.K.Sen(1967) naziva »izolacionim paradoxom«, obeleženim dvema crtama. Prvo, nezavisno od toga što druga lica čine, svako je u boljem položaju ako upražnjava varijantu delovanja A nego B. Drugo, svako više želi da svako drugi deluje prema varijanti B a ne A. Ishod predhodne situacije je da dominira individualna strategija, tako da svako upražnjava varijantu delovanja A, što ima za rezultat »Pareto«-inferiorno rešenje. Senov paradox je samo generalizacija, na n-osoba, opšte poznate »zatvoreničke dileme«. Usredsredjivanje na ovu dilemu, inače, opsežno proučavanu, pomoćiće nam rešavanje problema racionalnosti revolucionarnog delovanja.

Dva kriminalca, Alfred i Bob, su uhapšena zbog istog zločina, zatvoreni su u odvojene ćelije, i izvedeni pred tužioca pojedinačno. Ako jedan od njih ili potvrdi državnu optužnicu ili prokaže drugoga, dok drugi to ne učini, biće oslobođen, a njegov saučesnik osuđen na deset godina zatvora. Ako ni jedan od njih ne prizna, obojica će biti smatrani krivim, ali će biti manje terećeni i osuđeni na godinu dana zatvora. Ako obojica priznaju, očekuje ih pet godina robije. Pošto Alfred ne zna šta će Bob da uradi, racionalna strategija za njega biće da prizna: ako Bob ne bude priznao, Alfred će biti pušten, a ako Bob prizna, Alfred će se spasiti dodatnih pet godina tamnovanja. Označimo sa D izneveravanje saučesnika, a sa C saradnju sa njim putem nepriznavanja. Alfredova preferenca ima sledeću hijerarhiju (D_a, D_b), (C_a, C_b), (D_a, D_b), i (C_a, D_b). S obzirom da je Bobova situacija simetrična, rangiraće preference istovetno Alfredu, samo sa obrnutim oznakama malim slovom. Neizbežna posledica, njihove pojedinačne težnje da ostvare vlastiti interes, jeste (D_a, D_b), rezultat koji je očigledno ispod optimalnog.

U okviru parametara teorije igre, jednodušno se smatra da je (D_a, D_b) ravnotežni ishod, uprkos tome što je inferioran kooperativnoj opciji (C_a, C_b). Za svakog pojedinca strategija D je dominantna; to je racionalni maksimin izbor. (O prikazivanju pokušaja da se potvrdi kako je strategija C racionalna, videti Shaw 1982: 103 – 6). Svaki zatvorenički će razmišljati, ispravno, da mu je najbolje da izneverti drugoga, nezavisno od toga što čini taj drugi. Međutim, zdržani rezultat pojedinačne nepobitne racionalnosti dva zatvorenenika je uzajamno poguban. Čak ni znanje o ovom neizbežnom rezultatu ne daje ni jednom zatvoreneniku osnovu da izabere C umesto D; ako bi to učinio samo bi se našao u gore položaju. Paradoksalne crte »zatvoreničke dileme« dovele su neke pisce da tvrde kako postoji nekoherentnost u nastojanju da se racionalnost ograniči principom maksimiziranja vlastitih interesa (Lucas 1980: 52; uporedi Gauthier 1975), kako je kolektivna racionalnost različita od individualne racionalnosti (Rapoport 1966: 130 – 1; i videti Harsanyi 1977: 277), ili da se time jednostavno obara ideja racionalnosti (Watkins 1970: 205).²

Napadi na model racionalnosti korišćen u teoriji igre, ipak, izgledaju manjkavi postoje jaki razlozi unutar njenog konceptualnog okvira za ovakve posebne predpostavke, ma koliko kontraintuitivni mogu biti rezultati »zatvoreničke dileme«.

Oduzimanje počasne reči »racionalna«, strategiji D, u slučaju »zatvoreničke dileme« ne rešava ništa, jer će prirodni i privlačni pravac razmišljanja i nadalje navoditi zatvorenenike na ponašanje (D_a, D_b). Bilo bi bolje priznati da su neke igre zaista nekooperativne i da, kao što je tako davnio uočio, Mill antisocijalna struktura nekih situacija može sprečiti optimalne rezultate.³ Zašto bi to bilo zapanjujuće? Da postoje ograničenja atomizovanog razmišljanja, ili da individualna racionalnost može izneveriti pri obezbedivanju kolektivnih dobara ne bi trebalo da bude udarac za socijaliste. Na posletku, to je jedan od razloga njihovog odbacivanja tržišnog si-

stema. Ali, naravno, ostaje problem da li se učešće u socijalističkoj revoluciji može najbolje razmotriti kao slučaj »izolacionog paradoksa«, odnosno da li je zaista iracionalno za proletere da se priključe socijalističkom pokretu, uprkos činjenici da će pojedinčeve dobiti od socijalizma premašiti njegov stvarni ideo u troškovima stvaranja socijalizma.

Mada Sen paradoks naziva »izolacionim«, vredi primetiti da komuniciranje i pregovaranje ostavljaju situaciju nepromjenjenu. Razmotrimo problem Hobbesovskih pojedinaca koji pokušavaju da ugovore svoji izlaz iz prirodnog stanja. Obećanja mogu biti dana, a ruke stisnute – baš kao što i zatvorenići mogu jedan drugom da daju sigurnost, pre nego što budu pozvani, u tužiočevu prostoriju – ali, ipak, svako mora da odluči da li će se držati pogodbe ili ne. Paradoks jednostavno udaljuje horizont. Stvarni problem nije ni poverenje (uz Bartosovo dopuštenje 1967: 230). Bez obzira da li neko zna da će drugi poštovati sporazum, ili zna da neće, ili ne zna šta će oni učiniti, racionalni lični interes mu nalaže da se okrene sebi. Slično zaključivanje kod drugih će osigurati da svi ostanu uhaćeni u zamku prirodnog stanja.

Na ovom mestu, ipak, neko može da negoduje kako Hobbesovska pojmovna odrednica, a prošireno Olson – Buchananova slika radničke klase uključuje: (1) izuzetno nerealističku situaciju, i (2) neplauzibilnu koncepciju ljudske motivacije. Ispitajmo po redu ove momente.

1. Konstrukcije teorije igre su apstrakcije stvarnih situacija sa kojima su ljudi sučeljeni, i kao takve su korisne, samo, ukoliko zahvataju bitna svojstva sredine odlučivanja. Jedna značajna površinska strana stvarnog sveta (a posebno proleterskog položaja) je da »izolacioni paradoks« može biti i povratan. Tako, ako se situacija »zatvoreničke dileme« pojavljuje opetovanu, tada moj neuspeh u saradnji može da izazove odmazdu i ošteći moje dugoročne interese. Istovremeno, nije verovatno da će se izgubiti sa plenom koji sam stekao laganjem ili obmanjivanjem. Mogu da podvalim drugom igraču na početku igrajući D na njegovo C, ali to ne može potrajati. Ako ustalimo ponavljanje rezultata (D_a, D_b) absurdnost nesarađivanja je očita. Zato mnogima izgleda jasno da je racionalna strategija igrati C, makar početno, i tako signalizirati vlastitu spremnost na saradnju da bi se izbeglo uzajamno uništenje (Davis 1970: 96 – 7). Ako je opredeljenje za saradnju izdeljeno na male poteze umesto da je koncentrisano na jedan veliki ulog, svako može pratiti radnje drugoga, ne rizikujući mnogo. Empirijska svedočanstva u suštini upućuju na to, da čak i kada igrači otpočnu nekooperativno, u ponovljenim pokušajima je moguće da se razvije uzajamno poverenje i da izbegnu zatvoreničku zamku (Brams 1976: 84 – 5; Lave 1962; Mueller 1976: 398). Slično zbiva se u starnom životu gde se, na primer, šurovanje oko cene, među tobožnjim konkurentima, često događa. Čak i najtvrdokorniji teoretičari igre Luce i Raiffa tvrde da (C_a, C_b) može da se javi u ponavljanoj igri kao »vrsta kvazi-ravnoteže«, pošto ne ide u korist, ni jednom od igrača (1957: 101).

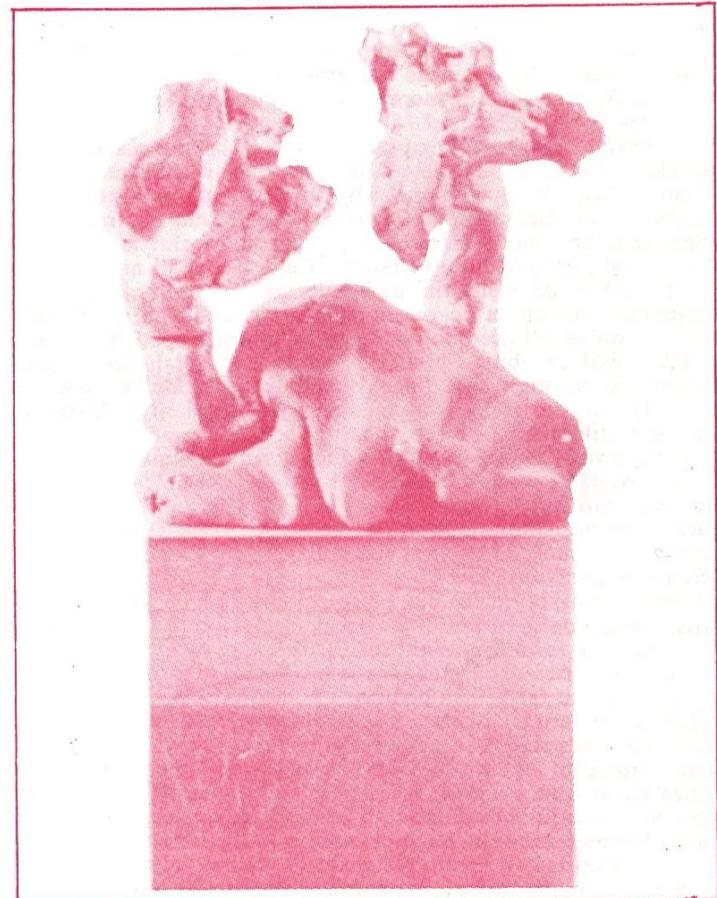
»Zatvorenička dilema«, takođe, podrazumeva da se sporazumi ne mogu nametnuti. Kada bi bili prinudni, najobičnije pregovaranje bi osiguravalo kooperativni ishod; Slično tome, obavezni referendum bi poništilo »izolacioni paradoks«. Kooperativni ishod je kolektivno racionalan ili optimalan, u smislu, da očigledno propstiće iz pregovaranja ili (nejednodušnog) glasanja. U Hobbesovskom prirodnom stanju, ni jedan takav sporazum nije moguć, ali u starnom životu ugovori su, u različitom stepenu, nužni kao rezultat formalnih ili neformalnih sankcija i unutrašnjih ograničenja aktera. Na primer, čast lopova, pritisak drugarstva, ili strah od osvete bande potajnim izdajicama, može prouzrokovati da Alfred i Bob ostanu nemili. Ovi faktori pospešuju promenljivost dobitaka igre i time menjaju preferencije naših zatvorenika (o tome više u narednoj tački 2).

Primedba u zadnja dva pasusa nije u tome da je stvarni svet kompleksniji od igara koje proučavaju teoretičari odlučivanja. Ni jedan istraživač teorije igre nije toliko zaslepljen da bi mislio drugačije. Ni simplifikacija sama po sebi nije problematična. Nauka, bez obzira da li je prirodna ili društvena, često pristupa izgradivanju idealizovanih modela koji pokušavaju da obuhvate suštinsko i zanemare kontingenčno. Zaista, analize teorije igre mogu biti heurističke: neke igre mogu izučiti suštinske karakteristike stvarnih situacija. Zamerka je, više, da klasična, jednometerna »zatvorenička dilema« ili jednostavni »izolacioni paradoks« ne pristupaju na doličan način položaju radničke klase. Preterano pojednostavljanje je postalo iskrivljavanje; suštinska obeležja su ispuštena. Posebno, ponavljanje igre i mogućnost manje ili više obavezujućih sporazuma, menjaju logiku situacije. Problem nije ni u prepostavci o racionalnosti, niti, ipak do sada, u prepostavci o egoizmu, nego u neodgovarajućem modelu proleterskog položaja.

2. Teorija igre može da objašnjava, tvrdio sam, samo ako ne zanemaruje značajna obeležja stvarne situacije odlučivanja. Isto važi kao istinito za motivacije stvarnih odlučilaca; one mogu biti pojednostavljene, ali ne smeju biti pogrešno predstavljene. Raspravljati o racionalnosti proleterske revolucije na temelju postavke da su radnici svirepi egoisti, u najmanju ruku barem, po-

grešno je usmerenje. Zamašan deo buržoaske ekonomske teorije postavlja egoizam kao polaznu pretpostavku (Sen 1977), ali ništa u pojmu racionalnosti, upotrebljavanom u teoriji igre, ekonomiji blagostanja, ili literaturi o javnom odlučivanju ne zahteva da egoizam bude posmatran na drugačiji način do kao poseban slučaj racionalnog izbora. Postulat, da akteri deluju da bi maksimalizovali svoje interesne ili ispunili svoje preference, ne podrazumeva da je njihov jedini interes vlatiti interes, u njihove preference i težnje samo sebične. Ne postoji ni jedan od teorijskih razloga, u datom slučaju, da bi se postavili hipoteza (o egoizmu) koja ne samo da je netačna, već temeljno pogrešna. Kao što je ranije ukazano, Marxova teorija revolucije bi bila znatno oslabljena kada bi moralna da utvrdi prekorno stroge pretpostavke o moralnom ponašanju radnika, jer postoji kontinuum tačaka između potpunog egoizma i sasvim drugačije usmerene motivacije.

Cilj, sasvim izvesno, mora biti pronađenje najbolje odgovarajuće premise izgradnje modela, ako su Alfred i Bob nepopravljivi Hobbesijanci, onda su oni predodređeni za (D_a, D_b) ishod. Ako nije jedino čast među lopovima, nego su i milosrde i njihovi motivi u potpunosti altruistički, onda je kooperativni ishod određen. Ali postoje i druge mogućnosti.

Razmotrimo, na primer, ono što Sen (1967; 1974) naziva »igrom bezbednosti«. U ovoj situaciji, premise »izolacionog paradoksa« su modifikovane, utolikو što bilo šta da ma ko drugi preduzme, pojedinac više voli da saraduje. Suprotno »zatvoreničkoj dilemi« redosled preferenci za Alfreda biće: (C_a, C_b), (D_a, C_b), (D_a, D_b), (C_a, D_b). Alfred će radije odabratи da provede godinu dana iza rešetaka zajedno sa Bobom, nego da bude oslobođen, a da Bob ostane deset godina u aztoru. (Primetimo da se i ovaj redosled razlikuje od suprotnog, moralističkog poretku preference: (C_a, C_b), (C_a, D_b), (D_a, C_b), (D_a, D_b).) U »bezbednosnoj igri«, dominatna pojedinčeva strategija više nije nekooperativna. Ako prepostavimo da su igrači informisani u potpunosti, tada će svi oni odabrati C, sa sigurnošću očekujući da će drugi učiniti isto, jer će biti u interesu svakoga da tako uradi.⁴ Prinudno nametanje neće biti neophodno, a optimalna situacija biće pojedinačno stabilna. Ovde je oslabljena ne samo ubedljivost hipoteze o racionalnosti, nego i skupa potpuno egoističnih preferenci kojima pojedinač teži.

Preferencijska struktura, slična predstavljenoj u »bezbednosnoj igri«, nije psihološki nerealistična. Takav model postavlja proletersku revoluciju kao racionalnu za pojedinca, jer uprkos ličnom trošku saradnje, solidarnost sa drugim može ovapljiti željeno stremljenje. Ako smo sigurni da će drugi dati svoj ideo, mi ćemo radije da damo vlastiti nešto da budemo »slobodni strelici«. Solidarnost, kao što Jon Elster tvrdi, »jesti uslovni altruijam«, koji je različit od bezuslovnog altruzizma kategoričkog imerativa i bezuslovnog

egoizma kapitalističkog društva» (1979: 21 – 2). Varijanta kondicionalnog ili ograničenog altruizma, čini se znatno plauzibilnijom prepostavkom, i znatno više odgovara stvarnom položaju proletarijata, i od egoizma i od potpunog altruizma. Ovo bi značilo da, čak i da, suprotno našim prethodnim razmišljanjima, neki egoistički proleter neće da sarađuje sa svojim drugovima, u bitno realističnjem modelu prosečnih proleterских preferenci – za koje možemo predstaviti da kodražavaju mešavinu težnji orijentisanih sopstvenim interesom, željama za solidarnošću, i moralnim obzirima, uporedno sa nekom spremnošću da se ima pouzdanje u druge – revolucionarna akcija, jeste sasvim, racionalna. Pošto ne postoji ni jedan razlog da želje koje nisu usmerene samo sopstvenim interesom smatramo, na način kako su hipotetički postavljene, iracionalnima, i nijedan teorijski ili metodološki razlog da se zalažemo za manje realističnu pretpostavku o potpunom egoizmu, onda mogućnost racionalnog revolucionarnog ponašanja, ne podleže Olson-Buchananovom nalazu.

Kada bi se dokazalo da će čak i sebični proleteri, uvek smatrati racionalnim da se priključe idealu (i tako pomognu stvaranju većeg dobra) to bi donelo neku vrstu Mandevilleskog zadovoljstva mnogima među nama. Na nesreću prethodno se ne može dokazati mada će egoisti, sasvim često, biti pobuđeni da sarađuju u kolektivnim akcijama. U prilog takvim razmišljanjima, kao što su ponavljaju-

ova prepostavka preispita mogućnost racionalne kolektivne akcije proletarijata, za odbranu svog interesa, ne može biti isključena. Na jednoj strani, modifikuje li se jednom prvočitna dilema tako da odražava položaj proletarijata znatno tačnije, onda čak i potpuno samozivi proleteri mogu otkriti put realizacije svojih zajedničkih interesa. Prosvećeni egoisti mogu pristupiti tajnom sporazumu koji će im doneti dobit, na osnovu toga, što znaju da će se situacija ponavljati i da su odmazde moguće; oni mogu imati razloge u vlastitim interesima da se drže svojih sporazuma. Samo će najneprosvećeniji koristiljubac biti zadovoljan ponavljanim ishodima (D_a, D_b). S druge strane, ako se jednom preference radnika modeluju realističnije, onda je verovatnoča racionalnog revolucionarnog delovanja, još više, uvećana. Kondicionalni altruizam je izgleda ubedljiva prepostavka o motivaciji koja ne posmatra radnike ni kao požrtvovane ili moralne s jedne strane, niti kao egoistične, s druge: neko je spremjan (i želi) da sarađuje, ali samo ako se i drugi priključe. Lični interes se još uvek može smatrati pobodom za revoluciju. I u »zatvoreničkoj dilemi« i u »bezbednosnoj igri«, radnici nadreduju socijalizam postojećem poretku, odnosno (C_a, C_b) ishodu (D_a, D_b). Jedina razlika je što se u poslednjoj igri prepostavlja da nadreduju socijalizam i udarci s leđa (to jest, ishodu $/D_a, C_b/$). Dobiti od bratstva, solidarnosti, i saradnje – koji će biti potpuno požnjeveni u sodijalističkoj budućnosti, ali čiji se prvi plodovi mogu okusiti već danas u socijalističkom pokretu – i njihova prednost nad zadovoljstvima koja pruža kapitalistički individualizam, su bliske teme marksističke i radikalne literature. Ali, čak i da savremeni radnici imaju preference kao u »zatvoreničkoj dilemi«, oni će biti u boljem položaju, u kategorijama ovih preferenci, ako deluju kao da imaju preference vezane za »igru bezbednosti«. Stoga, klasna svest radnika, može jednostavno biti definisana kao razumevanje« izolacionog paradoksa» sa kojim je suočena njegova klasa, i nužnosti solidarnog prevazilaženja razmišljanja »slobodnog strelnca«.

IV TEORIJA IGRE I KLASNA BORBA

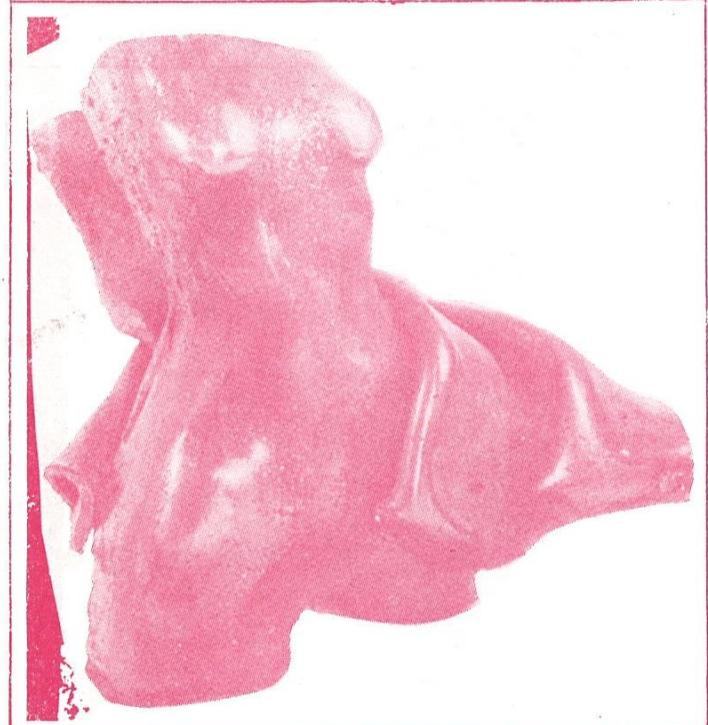
Kritika Olsona i Buchanana u prethodnom odeljku je istovremeno relevantna za radove teoretičara javnog odlučivanja, poput Gordona Tullocka, koji je ponudio ekonomski model, izražen raznovrsnim kvazimatematickim jednačinama, racionalnosti ličnog učešća u revolucionarnoj akciji (Coleman 1978; Mueller 1976; Silver 1974; Tullock 1971). Kada je pojednostavljena (ali ne sasvim), njihova glavna jednačina izgleda ovako:

$$R = PB + D - C$$

gde R označava potencijalnu revolucionarnu reakciju, B dobiti od javnih dobara nove vlade, P verovatnoču da će individualno učešće doneti uspeh a D i C privatne dobiti i troškove, u vezi sa, participacijom. Ako je R pozitivno, akter će učestvovati; ako je negativno neće. Pošto će P gotovo uvek biti zanemarljivo, aspekt javnih dobara u stvari ispada iz jednačine, a racionalne ličnosti će meriti jedino svoje dobitke i troškove, u odlučivanju da li će učestvovati ili ne. Ovakav zaključak se onda upotrebljava da bi podržao revolucionarne refleksije, kao što je tvrdnja da su revolucionari suštinski motivisani nadom da će zauzeti visok položaj u novom režimu.

Dokaz u prethodnom odeljku trebalo je da pokaže i da je znatno više, od uskog ličnog interesa sadržano i u C i u D, nego što Tullockove jednačine bez ostatka izražavaju. Šta više, pojedinci koji razumeju »izolacioni paradoks« neće dozvoliti da P eliminiše težinu elementa B u njihovim računnicama. Formalna algebra i revolucionarna razmišljanja teoretičara sličnih Tullocku olakšavaju da se njihov rad odbaci kao pseudonaučna ideologija, i zaista je beznađeđno naivno verovati, da takve teoreme mogu uopšte biti informativne o revolucionama, a kamoli osnova naučnog pristupa. Romani, sećanja i istorija saopštavaju nam mnogo više o stvarnim pojedinacima u revolucionarnim okolnostima, a Marks je trebalo da nas nauči, da naučni objašnjenje revolucije zahteva, da se uhvatimo u koštač sa dubinskim strukturama i procesima koji su u nju uključeni.

Međutim, bilo bi pogrešno potpuno pobeći od »ekonomskog« pristupa društvenoj nauci, koju posmatra ljudsko delovanje kao intencionalno, racionalno i motivisano budućim dobitima. Uprkos svojim problematičnim crtama, on može obećavati znatno više od suparničkog, »sociološkog« pristupa, koji delovanje vidi jednostavno kao proizvod takvih neodredenih ranijih okolnosti, kao što su tradicija, uloge i norme (Barry 1978; Elster 1979; 112 – 17; up. Boudin 1981, Hollis 1979, i Popkin 1978). Ovo je isuviše obiman predmet da bi ga ovde izložili, a marksisti jasno žele da naglase obim u kome su preference aktera i situacije u kojima deluju, bitno struktuirane temeljnijim društvenim i istorijskim silama. Doista su ključne teze istorijskog materializma, koje se odnose na proizvodne snage, odnose proizvodnje, bazu i nadgradnju, funkcionalističko po svojoj prirodi (Cohen 1978). Ali mada ekonomski pristup ili teorija racionalnog izbora nije u samom jezgru marksizma, on, pri svem tom, može biti korišćen da osvetli druge teme od značaja za marksistički pogled na istoriju i društvo, na primer, na dinamiku kapitalizma i promenljivost klasne borbe.

nje situacije i mogućnost pregovaranja i sporazuma, neki egoisti će očigledno zajednički delovati, ako će njegova lična korist od toga biti pozitivna nezavisno od ishoda, ili ako mu je poznato da će tek njegovo naprezanje garantovati da bude pređen »prag« koji je potreban za uspeh kolektivnog delovanja (pošto će njegov udeo u javnom dobru premašiti njegov doprinos). Još interesantnije je, da egoisti mogu imati najopštije jake razloge da se ponašaju moralno i kooperativno, jer takvo ponašanje – i svest drugih o njemu – može doneti dobit na duge staze, što umanjuje njihov poticaj da budu (a sigurno da se predstavljaju kako nisu) »slobodni strelnici«. Zaista, egoisti mogu imati dobar razlog ne samo da moralno deluju, nego da stvarno postanu moralne ličnosti ili ličnosti koje imaju i druge a ne samo sebične želje, jer maska moralnog ili kooperativnog ponašanja (pri stalnom računanju mogućih koristi, od nalaženja kraćeg puta ka dobiti, u svakom pojedinačnom slučaju) može biti nedovoljna da bi se požnjele koristi od dobrog ugleda, poverenja drugih i prijateljstva. U ličnom interesu može biti da se odbaci sopstveni egoizam i u sebe usadi nepatvorena pažnja prema drugima, kooperativni instinkti i moralne želje. Kod ovakvog razmišljanja, je logično (i to je glavni predmet razmišljanja filozofa moralne) što ne podržava, samo, tvrdnju da sebični proleteri mogu biti snažno motivisani da sarađuju, nego takođe, pokazuju da uska egoistička računica može sama biti lično osejećuća i zbog toga ispod prave racionalnosti.

Olson i Buchanan tvrde da su dokazali kako je kolektivno delovanje radnika iracionalno, ali logika njihovog dokaza prepostavlja, neispravno, da jednostavna »zatvorenička dilema«, obujmljuje celinu položaja i preferenci radničke klase. Međutim, kada se

Posebno, posmatranje revolucionarnog delovanja kao racionalnog čina obezbeđuje bitno korisniju heuristiku, za marksiste a slično i ne-marksiste, nego njegovo videnje, recimo, kao problema psihologije mase, ili neracionalnog odgovora na subjektivno doživljene frustracije slične onima kod rastućih očekivanja, relativne deprivacije, ili statusne protivrečnosti. Marksisti, izvesno, imaju teorijski i praktični interes da predstavljaju socijalizam kao prednost za radnike, i kolektivno i pojedinačno, a zbacivanje kapitalizma kao racionalni odgovor na njihov objektivni položaj. Šta više, pošto marksisti smatraju klase korporativnim akterima učvršćenim u borbi, oni mogu imati koristi od proučavanja klasne borbe u strategijskim kategorijama, te zato i teorije igre, kao grane teorije racionalnog izbora upodobljenog strategijskom mišljenju.

Premda neki marksisti mogu smatrati da teorija odlučivanja i potomstvo »ekonomskih« subjekata počivaju na otuđenim, čak ideološkim prepostavkama, to nije tako. Videli smo da teorija racionalnog odlučivanja ne podrazumeva nikakav obavezan egoizam, niti nužno slika pojedince kao izolovane atome. Pogotovo teorija igre iznosi na uvid međuzavisni karakter situacija odlučivanja, jer predstavlja izvore i dobiti svakog igrača zavisnim od onih drugih. »Šta je društvo, nezavisno od toga kakav oblik može imati? Proizvod ljudskih recipročnih delovanja« (Marx Annenkovu, 28. decembra 1846). Pored toga, »zatvorenička dilema«, i njoj slične zagonetke, osvetljavaju stvarne opstrukcije u društvenom svetu. Ova rasprava branila je mogućnost racionalnog kolektivnog delovanja radničke klase, mada Olson – Buchananova tvrdnja može biti prihvaćena u principu. »Izolacioni paradoks« ostaje prepreka u stvarnom životu, koju socijalisti moraju prevazići ne samo u teoriji nego i u praksi.

Marx je shvatio da egoizam, kompetitivnost, i individualizam – faktori koji sprečavaju da se kooperativno (C_a, C_b) rešenje pojavi nisu samo zasnovani u kapitalizmu, već su i podpomognuti tim ekonomskim sistemom. »Takmičenje razdvaja pojedince jedne od drugih, ne samo buržoaziju, nego još više radnike... koji žive u uslovima dnevнog reproducovanja ove izolacije« (Marx i Engels vol.5: 75). « Sindikalni organizatori, na primer, često imaju muku, čak i kada je sindikalno udruženje poznato radnicima u datoru fabrički da ih uvere kako je ono u njihovom interesu su i da trošak udruživanja nije velik. Problem gradnje uspešnog i osetljivog organizacionog mehanizma, koji je istovremeno sposoban da mobilise na zbacivanje kapitalizma, je sličan. Nema sumnje, ovaj napor je sputan teorijskom nerazvijenošću, a postoje posebne teškoće sa fetišizmom, ideološkim mistifikovanjem i potpunim neznanjem koje treba prevazići. Ali, čak kada bi radnička klasa uspela da proze kroz ideološku fasadu srce kapitalizma, kao što je Marx možda preterano optimistički mislio da će ona neizbežno učiniti barijere koordiniranju kolektivnog delovanja ostaju.

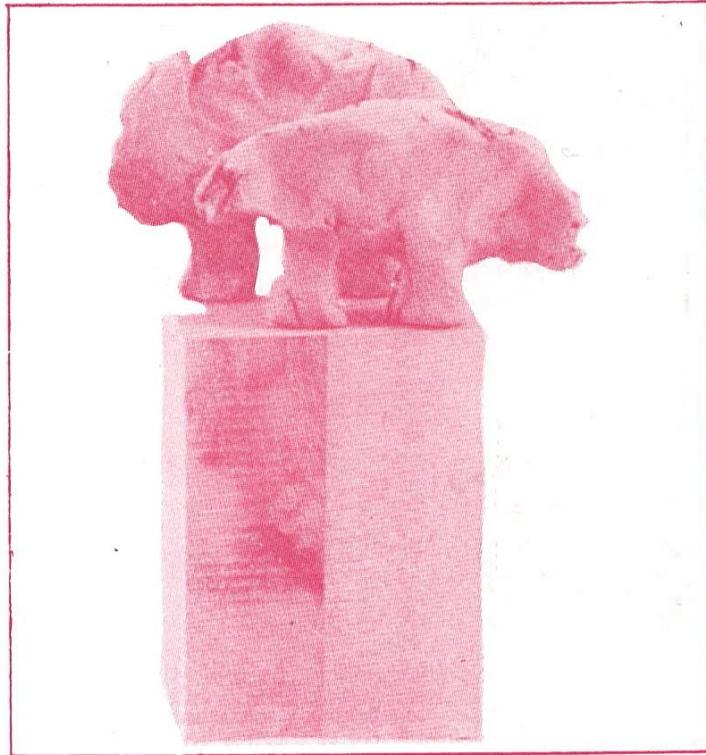
»Zatvorenička dilema« pokazuje ne samo kako atomističko razmišljanje može odrediti kolektivnu racionalnost, već i kako struktura nekih situacija može usloviti podoptimalne, antidruštvene rezultate. Razmotrimo, na primer, opšte pravo glasa i institucije reprezentativne demokratije. Savremeni marksisti ispravno ističu da je buržoaska demokratija »ideološka osovina« zapadnog kapitalizma (Anderson 1976–7; Geras 1975), ali u pitanju je mnogo više od ideologije. Sama struktura nacionalnih izbora (uzmimo medijski karneval koji se održava svake četiri godine i smatra se demokratijom u Sjedinjenim Državama) može proizvesti apatiju i nemoć, što je Hegel shvatio znatno pre nego što je to potvrdilo savremeno proučavanje biračkog ponašanja: Jer narodno pravo glasa... neizbežno vodi izbornoj ravnodušnosti, pošto davanje jednog jedinog glasa nije ni od kakvog značaja tamo gde postoji mnoštvo birača... Zato, če rezultat institucije, ove vrste, znatno verovatnije biti suprotan nameravanom; izbori zbilja uviru u moć nekolicine, klike, i time pojedinačnog i kontingentnog interesa koji je upravo bio ono što je trebalo da bude njima neutralisano. (1967: 202–3). Ovaj oblik otuđenja je upravo jedna manifestacija »izolacionog paradoksa« sa kojim su suočeni radnici. Kolektivno delovanje i grupna solidarnost neophodni za dostizanje socijalizma moraju da izbiju na prvo mesto potisnuvši individualističko ponašanje nekoordiniranih monada, atomizam koji proizvodi postojeći sistem. Ovo nije teorijski nemoguće tamo gde su akteri racionalni, kao što prepostavljaju Olson i Buchanan, ali je to izvan ma kakvog automatizma.

Unutar uskih granica i prepostavki klasične »zatvoreničke dileme«, jedino »rešenje« jeste promena igre – bilo izmenom sredine u kojoj igrači deluju, na primer, dopuštanjem ponavljanja igre, ili restrukturiranjem njihovih preferenci. Socijalisti ne mogu mnogo učiniti za modifikovanje preferencijalne strukture radnika. U velikoj meri oni moraju raditi sa ljudima kakve nalaze u kapitalizmu, mada mogu pokušavati da podstaknu i stvore organizacione oblike koji pothranjuju, ljudske neegoistične, kolektivne instikte. Takođe, neumornim organizovanjem mogu pomoći prevaziđenju malih, svakodnevnih »zatvoreničkih dilema«, sa kojima je suočena radnička klasa, i pružiti podršku razvijanju odnosa poverenja i solidarnosti. Teoretičari najopštije priznaju da je »izolacioni para-

doks« najpodložnije savladavanju u relativno malim grupama; a to je upravo prostor gde socijalisti preduzimaju organizovanje – u susedstvu i u proizvodnoj hali. Socijalisti ne propovedaju altruizam niti moraliziraju, nego teže podizaju klasne svesti i potvrđuju koristi kolektivnog delovanja. »Komunisti se razlikuju od drugih radničkih partija samo po tome što: ... ukazuju i iznose u prvi plan zajedničke interese čitavog proletarijata... oni uvek i svuda predstavljaju interes pokreta u celini« (Marx i Engels, tom 6: 497).

Razumevanje »izolacionog paradoksa socijalista može da posluži da organizuju odgovarajuće oblike koji će i njima i drugima pružiti podsticaje učestvuju u grupama koje deluju na obezbeđivanju javnih dobara. Postoji jednostavna istina, koju treba naučiti iz literature o ovom problemu, naime, da svaki grupni oblik težnje za sticanjem javnog dobra treba da se bori da pripadništvo pretvoriti u korist umesto u trošak pojedinca, i da jedan, opšte preporučiv način, da se do toga dođe, jeste da organizacija pribavi sporedna dobra onima koji je podržavaju (Riker i Ordeshook 1973:74; Sartorius 1975: 76-7). Levičarske organizacije, i oni koji prihvataju njihove ciljeve, često opažaju da uzimaju visok lični danak;

Ipak, uspešne masovne organizacije su upravo one koje uspeju da se integriraju u svakodnevni život radničke klase, na takav način da kooperativno ponašanje postane željeni, organski činilac ljudskih života – a ne otuđeni teret preporuka u interesu same organizacije, koji se teško može nositi. Socijalističke organizacije mogu pružiti aktivnosti, usluge i programe – da ne pominjemo grupne veze i bratske odnose (Marx i Engels, tom 3: 313) – koje ispunjavajući ljudske potrebe čine da je u interesu ljudi da podržavaju organizaciju sposobnu da ih opksrbi javnim dobrom.

Mora se imati na umu da buržoazija, takođe, ima pred sobom »izolacioni paradoks« koji treba da prevazide. Mada klasična politička teorija, posle Hobbesa, može biti plauzibilno interpretirana da je viđenje države kao kooperativnog rešenja zajedničke »zatvoreničke dileme« sa kojom su suočeni gradani, »Marx« je dokazao da društvo mora biti izdeljeno na dve ili više različitih klasa, od kojih svaka ima svoju unutrašnju »zatvoreničku dilemu« (Elster 1979: 97). Za kapitalističku klasu državne funkcije su tu da rešavaju promašaje atomizovane racionalnosti – Marxu su omiljeni primer pružili engleski Fabrički zakoni i da spreči radnike da dođu do kooperativnog rešenja svog vlastitog »izolacionog paradoksa«.

Svaka klasa ima da prebrodi unutarnje protivrečnosti i da vodi borbu protiv sopstvenog klasnog protivnika. U slučaju proletarijata Marx je učio da će faktori sa suprotnim delovanjem, u kapitalizmu, uprkos kompetitivnosti i egoizmu potpomaganim ovim sistemom, olakšati kolektivno delovanje i klasnu perspektivu (Marx i Engels, tom 6: 210–11, 492 – 3, 496). Kapitalistička fabrika, na primer, će organizovati, centralizovati i disciplinovati radnike, obrazujući ih za koordinirano grupno delovanje (Marx 1970: 763, 764n). Možda je Marx u ovu ideju bio previše uveren, ali ga i Buchanan (1970: 66 – 8), takođe, preterano kritikuje da je unapred prepostavio nastanak klasne saradnje proletarijata, dok je uporedno nerešivost problema javnih dobara za buržoaziju postavio kao ugaoni kamen svoje teorije revolucije.

Ipak, Marx je dopuštao da buržoazija može ispoljiti klasno jedinstvo i težiti kolektivnoj strategiji, i bio je daleko od toga da smatra kako revolucija proistiće jednostavno iz toga što proletarijat postiže kolektivnu racionalnost kroz iskustva kako da izmakne gazdama. Dublja dinamika kapitalističkog sistema i konflikti snaga i odnosa proizvodnje, koju oni ovapločuju, pojedinosti koje se ovde ne mogu bliže objasniti, uspostavljaju stanje klasne borbe i narušavaju ravnotežu u korist proletarijata, upravo kao što su predašni materialjni uslovi išli u prilog buržoaziji, a ne feudalnim gospodarima (Shaw 1978: gl.3). U ovom smislu, Marx je smatrao, da postoji oblik istorijske racionalnosti koji jemči da će napor proletarijata da nađe kooperativno rešenje za »izolacioni paradoks« sa kojim se sučeljava, uroditи uspehom.

- Cohen, G.A. (1978). *Teorija istorije Karla Marks-a: odbrana*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Coleman, James (1978). »Teorija pobune unutar autoritarne strukture«. *The Papers of the Peace Science Society* 28: 15 – 25.
- Davis, Lawrence H. (1977). »Zatvoreni, paradoks i racionalnost«. *American Philosophical Quarterly* 14: 319 – 27.
- Davis, Morton D. (1970). *Teorija igre*. New York: Basic Books.
- Elster, Jon (1979). *Odisej i sirene*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (1982). »Marksizam, funkcionalizam i teorija igre: slučaj metodološkog individualizma«. *Theory and Society* 11: 453 – 82.
- Gauthier, David (1975). »Um i maksimizacija«. *Canadian Journal of Philosophy* 4: 411 – 33.
- Geras, Norman (1975). »Roza Luksemburg posle 1905«. *New Left Review* 89: 3 – 46.
- Harsanyi, John C. (1977). *Racionalno ponašanje i ravnotežna tačka pregovaranja u igrama i društvenim situacijama*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hegel, Georg W.F. (1967). *Filozofija prava*. Preveo i uredio T.M. Knox. Oxford: Oxford University Press.
- Hollis, Martin (1979). »Racionalni čovek i društvena nauka« u Ross Harrison (ured.) *Racionalno delovanje*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lave, Lester B. (1962). »Empirijski pristup igri 'zatvorenička dilema'«. *The Quarterly Journal of Economics* 76: 424 – 36.
- Lucas, J.R. (1980). *O pravdi*. Oxford: Oxford University Press.
- Luce, R. Duncan, and Howard Raiffa (1957). *Igre i odluke*. New York: Wiley.
- Mackie, J.L. (1977). *Etika: stvaranje ispravnog i pogrešnog*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Marx, Karl (1970). *Kapital*, tom 1. London: Lawrence and Wishart.
- (1972). *Teorije o višku vrednosti*, tom 3. London: Lawrence and Wishart.
- Marx, Karl, i Frederic Engels (1975-). *Sabrania dela*. New York: International Publishers.
- Mill, John Stuart /1848/(1970). *Principi političke ekonomije*. Ponovljeno izdane. Harmondsworth: Penguin Books.
- Mueller, Dennis (1976). »Javno odlučivanje: pregled«. *Journal of Economic Literature* 14: 395 – 433.
- Olson Mancur (1965). *Logika kolektivnog delovanja*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Parfit, Derek (1981). »Pisma«. *Philosophy and Public Affairs* 10: 180 – 1.
- Popkin, Samuel (1978). *Racionalni seljak*. Berkeley: University of California Press.
- Rapoport, Anatol (1966). *Teorija igre dve osobe*. Ann Arbor: University Rawls, John (1971). *Teorija pravde*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Riker, William H., i Peter C. Ordeshook (1973). *Uvod u pozitivnu političku teoriju*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Sartorius, Rolf E. (1975). *Individualno ponašanje i društvene norme*. Encino, Calif.: Dickenson.
- (1982). »Benevolentnost, kolektivno delovanje i obezbedivanje javnih dobara« u Harlan B. Miller i William H. Williams (ured.), *Granice utilitarizma*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Sen, Amartya K. (1967). »Izolacija, osiguranje i društvena stopa rabata«. *The Quarterly Journal of Economics* 81: 112 – 24.
- (1974). »Izbor, zapovesti i moranost« u Stephen Korner (ured.), *Praktični um*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- (1977). »Racionalne budale: kritika biheviorističkih osnova ekonomske teorije«. *Philosophy and Public Affairs* 6: 317 – 44.
- Shaw, William H. (1978). *Marksova teorija istorije*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- (1982). »Zatvoreni, proletari i paradoks« u Michael Bradie i Kenneth Sayre (ured.), *Um i odluka*. Bowling Green, Ohio: Applied Philosophy Program, Bowling Green State University.
- Silver Morris (1974). »Politička revolucija i represija: ekonomski pristup«. *Public Choice* 17: 63 – 71.
- Simmons, A. John (1979). »Principi fer igre«. *Philosophy and Public Affairs* 8: 307 – 37.
- Strang, Colin (1968). »Šta ako svi tako urade?« u Judith J. Thomson i Gerald Dworkin (ured.), *Etika*. New York: Harper and Row.
- Tuck, Richard (1979). »Da li postoji problem 'slobodnog strelnca'?« u Ross Harrison (ured.), *Racionalno delovanje*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tullock, Gordon (1967). »'Zatvorenička dilema' i uzajamno poverenje«. *Ethics* 77: 229 – 30.
- (1971). »Paradoks revolucije«. *Public Choice* 11: 89 – 99.
- Watkins, John (1970). »Nesavršena racionalnost« u Robert Borger i Frank Cioffi (ured.), *Objašnjenje u biheviorističkim naukama*. Cambridge: Cambridge University Press.

1. Barry (1978: 32), ali, takođe, pogledati Sartorius (1982: 212 – 14). Richard Tuck (1979) osvetljava vezu između problema »slobodnog strelnca« i drevnog zaključka paradoksa u logici.

2. Suprotno Watkinsu, Lawrence H. Davis (1977) piše da »racionalnost nije nikada bila pretpostavljena kao garancija najboljeg mogućeg ishoda« (str. 320). Davisovi komentari ukazuju na paralelu »koncepta »racionalnog izbora« i »njajboljeg mogućeg ishoda«, na jednoj strani, i »opravdanog uverenja« i »istinitog uverenja« na drugoj.

3. Mill (1970: knj.V, deo XI, od. 12). U slučaju pravih kriminalaca koji su doveđeni u »zatvoreničku dilemu«, optimalni ishod iz društvenog ugla čini se da bi bio (Da, Da). Mill i čitav niz autora brane društvene koristi državnog delovanja pomaganjem pojedincima i grupama da nadu izlaz iz »zatvoreničkih dilema«, dok Gordon-Tullock (1967) ukazuje na društvene koristi od delovanja države, na primer, antitrustovno zakonodavstvo, kojim se odredene osobe dovode u »zatvoreničku dilemu«.

4. Kada nije siguran, racionalni akter će upotrebiti maksimalni kriterijum i odabrati strategiju D, koja će mu obezbititi najvišu minimalnu dobit.

5. Suprotno, Jon Elster (1982) dokazuje da marksisti treba da napuste funkcionalno objašnjenje teorije igre. On pokazuje kako teorija igre može uspešno da služi kao oruđe marksističke analize, ali njegovo uverenje prevazilazi granice ispitivanog fenomena u ovoj raspravi.

6. Videti isto str. 247: »Komunisti (...) su potpuno svesni da egoizam (...) jeste u datim okolnostima nužan oblik samopotrđivanja pojedinaca«.

Anderson, Perry (1976 – 7). »Antinomije Antonija Gramšija«. *New Left Review* 100: 5 – 78. Barry, Brian (1978). *Sociolozi, ekonomisti i demokratija*. Chicago: University of Chicago Press.

Barts, Otmor J. (1967). *Jednostavni modeli grupnog ponašanja*. New York: Columbia University Press.

Boudin, Raympong (1981). *Logika društvenog delovanja*. London: Routledge and Kegan Paul.

Brams, Steven J. (1976). *Paradoksi u politici*. New York: Free Press. Buchanan, Allen (1979). »Revolucionarna motivacija i racionalnost«. *Philosophy and Public Affairs* 9: 59 – 82.

* Tekst je preveden iz zbornika *Posle Marks-a čiji su urednici Terence Ball i James Farr*. Naslov originala: *Marxism, revolution, and Rationality (u) After Marx (eds) Terence Ball and James Farr, Dambrigde, London, New York (etc): Cambridge University Press, 1984*.

RADNIČKA KLASA U NOVIM USLOVIMA

Marksizam kao jedan od vodećih teorijskih konceptacija epohe nema omeđen habitus. Pogrešna je predstava da se o njemu može raspravljati na relaciji Istok – Zapad, kao i to da je prva pomenuta strana ona prava. Opredeljujući se za ovaj tematski blok redakcija je htela da na svežim primerima pokaze kako marksisti Zapadne Evrope promišljaju danas neke ključne kategorije ovog učenja. Izabrani i prevedeni tekstovi zorno pokazuju uslove pod kojima se u tom regionu radi. Treba imati na umu da tamo marksizam nije duško ukorenjen i da je od momenta ubučavanja bio osporavan mnogobrojnim drugim učenjima. Stoga se u ovom delu Evrope on mora kritički i teorijski odrediti prema najnovijim teorijskim pristupima kao što su probabilistička teorija igara itd. sa čijih pozicija dolazi najnoviji izazov. Mislimo da se taj aktuelan trenutak dobro vidi u tekstovima koji slede, i da je njihova, barem informativna vrednost dragocena. Izbor i prevod sačinila je Jelica Stefanović.